

Andrzej JAKUBOWSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Uwarunkowania konfliktów etnopolitycznych w państwach wielonarodowościowych

Streszczenie: Znaczenie czynnika etnicznego w wielu sferach współczesnego życia politycznego i społecznego nie tylko nie maleje, ale wręcz wzrasta, stając się przy tym ważnym źródłem sytuacji konfliktogennych w polityce wewnętrznej państw i niekiedy prowadząc do wybuchu konfliktów zbrojnych. Celem niniejszego artykułu jest próba konceptualizacji uwarunkowań współczesnych konfliktów etnopolitycznych, w których główną osią podziału stron pozostają różnice na płaszczyźnie etnicznej i narodowościowej w wymiarze historycznym, etniczno-demograficznym, społeczno-ekonomicznym, społeczno-kulturowym i politycznym.

Słowa kluczowe: konflikt etnopolityczny, uwarunkowania konfliktów, konflikty w państwach wielonarodowościowych

Uwagi wstępne

Pomimo powszechności procesów globalizacji i modernizacji, znaczenie różnicowania i podziałów etnicznych we współczesnym świecie nie tylko nie maleje, ale wręcz wzrasta, stając się źródłem licznych napięć i niestabilności. Państwa homogeniczne pod względem narodowościowym należą do rzadkości. Większość z nich cechuje się złożoną strukturą etniczną, w której oprócz narodu tytularnego (etnicznej większości), zamieszkują również przedstawiciele licznych grup mniejszościowych. Sytuację tę dodatkowo wzmagają zakrojone na szeroką skalę procesy migracyjne motywowane czynnikami ekonomicznymi i politycznymi, stanowiące duże wyzwanie z punktu widzenia polityki społecznej i gospodarczej państw przyjmujących, ale też niejednokrotnie stające się przyczyną destabilizacji wewnętrznej oraz źródłem napięć społecznych.

O wzroście znaczenia czynnika etnicznego we współczesnym świecie świadczyć mogą liczne konflikty zbrojne o charakterze wewnętrznym, do których wciąż z dużym natężeniem dochodzi w wielu państwach

Afryki i Azji. Wybuch wojny na Ukrainie w 2014 r. ukazał jednak realność zaistnienia podobnych wydarzeń również we współczesnej przestrzeni europejskiej. Warto przy tym zaznaczyć, że podziały etniczne wciąż stanowią ważny czynnik destabilizacyjny również w wysoko-rozwiniętych państwach Europy Zachodniej, o czym świadczą choćby próby secesji Szkocji, Katalonii, czy też kraju Basków, a także coraz bardziej wyraźny, negatywny stosunek społeczeństw państw europejskich wobec społeczności imigranckich. Wszystko to pozwala na wyciągnięcie wniosku, że znaczenie czynnika etnicznego w wielu sferach współczesnego życia politycznego i społecznego stale rośnie, stając się przy tym źródłem sytuacji konfliktogennych. Celem niniejszego artykułu jest próba konceptualizacji uwarunkowań współczesnych konfliktów, w których główną osią podziału stron pozostają różnice na płaszczyźnie etnicznej i narodowościowej.

Charakterystyka konfliktów etnopolitycznych

Według obliczeń E. K. Denny oraz B. F. Walter (2014, s. 199) bazujących na danych Instytutu Badań nad Pokojem z Oslo, niemal dwie trzecie konfliktów wewnętrznych (wojen domowych) na świecie, do jakich doszło po II wojnie światowej, miało swoje źródła w kwestiach etnicznych. Uwzględniając dominację konfliktów wewnętrznych wśród współczesnych konfliktów zbrojnych można stwierdzić, iż obecnie najbardziej rozpowszechnionym typem konfliktów są szeroko pojęte konflikty etniczne, w których stronami opozycji międzygrupowej mogą być zarówno grupy etniczne, jak i narody. Do konfliktów najczęściej dochodzi pomiędzy większością (przeważnie narodem tytularnym) a mniejszością etniczną lub narodową, czyli – zgodnie z definicją zaproponowaną przez H. Chałupczaka i T. Browarkę – „grupą obywateli danego państwa, pozostającą w mniejszości do pozostałej części jego ludności i nie zajmującą pozycji dominującej, wyróżniającą się cechami etnicznymi, językowymi lub religijnymi, wspólnie dążącą do zachowania swej odrębności kulturowej oraz posiadającą aspiracje ujmowane w kategoriach państwa” (Chałupczak, Browarek, 1998, s. 14).

Definicja konfliktu etnopolitycznego powinna bazować na pojęciu konfliktu etnicznego. K. Kwaśniewski (1994, s. 52) proponuje uznać konflikt etniczny za „rezultat opozycji międzygrupowej, którego stronami są narody (grupy etniczne) i w którym bardziej niż o posiadanie,

władzy lub informacje chodzi o tożsamość kulturową i etniczną stron”. Jednakże zdaniem R. Zenderowskiego oraz J. Pieńkowskiego (2014, s. 156), postrzeganie wyłącznie tożsamości etnicznej jako przedmiotu konfliktu etnicznego jest błędne. Są w nim bowiem obecne rozmaite wątki, wśród których należy wymienić ideologię, uprzedzenia religijne, wrogość ekonomiczną, sprzeczność interesów społecznych, czy też kwestię statusu politycznego. Jego struktura wewnętrzna ma więc bardzo złożony charakter i nie da się jej zredukować do wyłącznie jednego z wymienionych wymiarów.

Jest to szczególnie charakterystyczne dla konfliktów etnicznych, do których dochodzi w państwach wielonarodowościowych. Za W. Tiszkowem można wręcz stwierdzić, że w państwach o złożonej strukturze narodowościowej w rzeczywistości każdy konflikt wewnętrzny, do którego dochodzi na jego obszarze, bez względu na swoje podłoże oraz przyczyny, nabiera cech konfliktu etnicznego. Dlatego granica pozwalająca na rozróżnienie konfliktów o charakterze społecznym, politycznym, czy też etnicznym jest nieostra i dość trudna do określenia, o ile nierzadko jedna forma konfliktu mieści się w drugiej (Тишков, 1993, s. 4–5, za: Антонюк, 2005, s. 382). Wobec tego konflikty odznaczające się przedstawionymi powyżej cechami w literaturze przedmiotu zwykło się określać mianem konfliktów etnopolitycznych. Według W. Tiskowa, termin ten oznacza jakąkolwiek formę konfrontacji społecznej, politycznej lub militarnej, w jakiej strony mobilizują się, działają albo walczą ze sobą ze względu na różnice etniczne (Тишков, 1997, s. 358). Natomiast A. Wierzbicki (2014, s. 232) definiuje konflikt etnopolityczny jako rywalizację podmiotów polityki, z których przynajmniej jeden jest grupą etniczną, dążących do realizacji własnych interesów, w tym dostępu do uzyskania władzy politycznej lub możliwości określenia priorytetów polityki etnicznej danego państwa, przy czym mobilizacja polityczna w tego typu konfliktach bazuje na kwestii różnic etnicznych. Autor ten zaznacza również, że każdy konflikt określany mianem etnicznego spełnia wszelkie przesłanki do tego, by przekształcić się w konflikt o charakterze etnopolitycznym. W związku z tym, naszym zdaniem za konflikt etnopolityczny należy uznać konflikt o charakterze wewnętrznym, którego przedmiotem jest dostęp do dóbr politycznych, takich jak sprawowanie władzy, prawo do autonomii terytorialnej, uzyskanie niepodległości (separatyzm) lub przyłączenie się do innego państwa (irredentyzm), w którym podział stron konfliktu przebiega w oparciu o kryterium etniczne.

Uwarunkowania konfliktów etnopolitycznych

W polemologii, tj. nauce zajmującej się badaniami nad wojną, wyróżnia się trzy główne przyczyny wojen: strukturalne – zależne od rozwoju techniki, zbrojeń, wzrostu znaczenia elit wojskowych oraz wzrostu potencjału ekonomicznego i demograficznego; koniunkturalne – związane z istnieniem różnego rodzaju aliansów i koalicji politycznych, zmian opinii publicznej pod wpływem propagandy lub religii, a także istnieniem negatywnych stereotypów etnicznych oraz okazjonalne, które wynikają z nieprzewidzianych incydentów czy też prowokacji (Polak, Paździorek, 2011, s. 92). M. W. Stankiewicz (2008, s. 26) pisząc o czynnikach generujących konflikty we współczesnym świecie wskazuje na zderzenia w sferze demograficznej, interesy w sferze gospodarczej lub odmienności w sferze kulturowej. Z kolei A. Wierzbicki (2014, s. 232–233) wśród źródeł konfliktów etnopolitycznych wymienia rywalizację międzyetniczną, separatyzm i regionalizm, a także politykę językową i etnokratyzm.

Naszym zdaniem, mając na uwadze kompleksową analizę czynników konfliktogennych, które mają wpływ na wybuch konfliktów, kluczowe znaczenie posiada analiza ich uwarunkowań, będących pojęciem nie tylko szerszym, ale też pierwotnym wobec przyczyn. O znaczeniu uwarunkowań konfliktów jako przedmiotu badań może świadczyć fakt, iż zgodnie z wynikami badania zrealizowanego przez M. Toft (2014, s. 186), spośród 219 artykułów naukowych poświęconych kwestii konfliktów terytorialnych, opublikowanych w latach 1964–2014 na łamach 22 najbardziej prestiżowych czasopism naukowych z zakresu stosunków międzynarodowych, politologii, polemologii oraz badań nad pokojem, aż 144 (65,8%) poświęconych było kwestii uwarunkowań, 74 (tj. 33,8%) – procesowi regulacji oraz jedynie 17 (tj. 7,8%) – samemu przebiegowi konfliktów. Mając to na uwadze, proponujemy wyodrębnienie uwarunkowań konfliktów etnopolitycznych o charakterze historycznym, etniczno-demograficznym, społeczno-ekonomicznym, społeczno-kulturowym oraz politycznym.

Zdaniem D. L. Horowitz (1998, s. 5–6), ważnym czynnikiem konfliktogennym są doświadczenia historyczne, tj. żywe w świadomości zbiorowej danej grupy społecznej (wspólnoty politycznej lub etnicznej) wspomnienia, budowane w opozycji do grupy uznawanej za wrogą. Jest to charakterystyczne właśnie dla konfliktów etnicznych i etnopolitycznych, będących często konsekwencją historycznych animozji pomiędzy przedstawicielami dwóch grup narodowościowych. Również B. Blago-

jevic (2009, s. 3) zauważa, że bardzo często emocje grupowe wspólnot etnicznych bazują na historycznej świadomości wrogości, zakorzenionej w przeszłości sprzeczności interesów, bądź też otwartej wrogości. Świadomość ta stanowi rdzeń tzw. potencjału konfliktogennego. Oznacza to, iż doświadczenia historyczne nie powinny być rozpatrywane jako uwarunkowania konfliktów *per se*. Historia stanowi jednak tę płaszczyznę, na której dochodzi do pojawienia się i ewolucji sprzeczności interesów o charakterze terytorialnym, ludnościowym, ekonomicznym, społecznym, kulturowym, czy też politycznym, będących przyczyną ukrytej, bądź też jawnej niechęci lub wrogości. Przy pojawieniu się odpowiedniego impulsu, owe historyczne animozje gwałtownie odżywiają, prowadząc do (re)aktywacji konfliktu i jego dynamicznej eskalacji.

Bez wątpienia, za pierwotną, podstawową przyczynę konfliktów można uznać niejednorodność populacji, powodującą napięcia, rywalizację i ścieranie się różnych grup społecznych. Kwestia różnorodności społeczeństw, warunkowanej czynnikami religijnymi, narodowościowymi, językowymi i kulturowymi nie budzi żadnych wątpiwości, przez co ścieranie się interesów oraz powstawanie antagonizmów jest czymś naturalnym. Tym samym za jedną z najważniejszych płaszczyzn uwarunkowań konfliktów należy uznać czynniki o charakterze etniczno-demograficznym (Stankiewicz, 2008, s. 41; Malendowski, 2000, s. 560–561).

Dynamiczne przemiany etniczno-demograficzne zachodzące na określonym obszarze mogą prowadzić do naruszenia równowagi etnoterytorialnej, prowadząc w pewnych okolicznościach do mobilizacji grup etnicznych i eskalacji konfliktu. Jak zauważają J. Slack oraz R. Doyon (2001, s. 158–159), jest to szczególnie adekwatne dla sytuacji, w których jedna grupa etniczna traci przewagę liczebną na rzecz innej na określonym terytorium w wyniku spontanicznej migracji bądź też celowych i planowanych przesiedleń ludności, w tym kolonizacji. Sytuacja taka rodzi wśród ludności rodzimej (autochtonicznej) obawę o utratę przewagi oraz wpływów na własnym terytorium, powoduje też mobilizację w celu ochrony jednego z najważniejszych dóbr grupy etnicznej, jakim jest „ziemia ojczysta”. Obrona własnego terytorium przed imigrantami może w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego skutkować zakrojonymi na szeroką skalę czystkami etnicznymi, mającymi na celu odzyskanie jej pierwotnie jednorodnego charakteru.

Wśród czynników konfliktogennych wskazuje się również na zjawisko przeludnienia. W sytuacji niskiego rozwoju lub kryzysu gospodar-

czego proces ten powoduje wzmożoną konkurencję o dostęp do takich dóbr jak żywność, czy też praca. Problem nadmiernego przyrostu demograficznego oraz związanego z nim przeludnienia determinuje również proces przemieszczania się znacznych grup ludnościowych. W związku z tym, za kolejne istotne źródło potencjalnych konfliktów należy uznać migracje, których konsekwencją jest mieszanie się różnorodnych grup narodowościowych, a przez to wzrost niejednorodności etnicznej. Podsumowując, za W. Stankiewiczem można stwierdzić, że „postępujące procesy demograficzne wzmagają zagrożenie konfliktami etnicznymi, rasowymi i religijnymi [...] Natężenie zjawisk konfliktogennych narasta bowiem wraz z rosnącym zróżnicowaniem etnicznym, co uprawomocnia twierdzenie, że źródło napięć i sporów tkwi w niejednorodności współczesnego świata” (Stankiewicz, 2008, s. 58).

Zdaniem E. K. Denny oraz B. F. Walter (2014, s. 200) pojawianie się konfliktów o podłożu etnicznym jest tak częste, ponieważ grupy etniczne, zwłaszcza stanowiące w danym państwie mniejszość, są bardziej narażone na krzywdy oraz stosunkowo łatwo je zmobilizować. Jest to konsekwencją trzech czynników powiązanych z etnicznością, a mianowicie historycznym podziałem władzy opartym na kryterium etnicznym, lokalizacją i koncentracją poszczególnych grup etnicznych, a także tożsamością grupową opartą na etniczności, która jest bardziej stabilna i łatwiejsza do zidentyfikowania i samouświadomienia w porównaniu do innych więzi politycznych.

R. Zenderowski (2012, s. 48) sugeruje, że etniczność nie stanowi jednak bezpośredniej przyczyny konfliktów określanych mianem etnicznych, czy też etnopolitycznych. Można ją natomiast uznać za pewne narzędzie, którym posługują się elity usiłujące zdobyć lub powiększyć zakres swojej władzy. Również A. Baird (1999, s. 5–6) zauważa, że samo zróżnicowanie narodowościowe nie jest wystarczającą przesłanką dla zaistnienia konfliktu. Jest nią przede wszystkim grupowe poczucie zagrożenia lub wręcz strachu, w obliczu którego rozwija się nowa tożsamość narodowa, bazująca na ideologii etnonacjonalizmu. Antagonizm motywowany lękiem o własne przetrwanie lub choćby utrzymanie dotychczasowej pozycji i związanych z nią przywilejów rodzi wzajemną nienawiść, stanowiącą potencjalne zagrożenie dla innej grupy etnicznej, prowadząc do eskalacji konfliktu. Warto w tym miejscu zadać pytanie, dlaczego niektóre grupy mniejszościowe decydują się na zbrojne wystąpienie przeciwko władzy centralnej, natomiast inne zadowolają się odpowiednimi rozwiązaniami instytucjonalnymi, w tym posiadaniem

autonomii. Zagadnienie to stało się przedmiotem badań E. Jenne, S. Saidemana oraz W. Lowe (2007, s. 539–540). Ich zdaniem im mniejszość czuje się silniejsza wobec centrum, tym większe są szanse na jej mobilizację wokół dążeń separatystycznych, a tym samym na wybuch wojny domowej.

Uwaga badaczy wiążących przyczyny powstawania konfliktów ze sferą społeczno-ekonomiczną skupia się przede wszystkim na poszukiwaniu związków pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego państw oraz podziałem i dystrybucją (redystrybucją) dóbr a skłonnością do pojawiania się antagonizmów. Według W. Hague i T. Ellingsen (1998, s. 314) kluczową przesłanką dla zaistnienia konfliktu jest w tym zakresie niski poziom rozwoju gospodarczego. Również zdaniem M. Humphreysa (2003, s. 2–8), przyczyn wybuchu konfliktów wewnętrznych należy doszukiwać się przede wszystkim w zjawisku biedy i dobrobytu społeczeństw, nierówności społecznych, dostępu do surowców, polityki gospodarczej oraz handlu międzynarodowym. P. Collier i A. Hoeffler (za: Humphreys, 2003, s. 2–3) udowodnili, iż istnieje związek pomiędzy dobrobytem społeczeństw (mierzonym poziomem PKB *per capita*) a ryzykiem wybuchu konfliktu. W świetle zaprezentowanych przez nich badań, społeczeństwa żyjące w dobrobycie są znacznie mniej skłonne do rozstrzygania problemów za pomocą konfliktów zbrojnych i odwrotnie – społeczeństwa biedne są znacznie bardziej narażone na wybuch konfliktu zbrojnego. Na pojawienie się konfliktów wpływ mają również przemiany ekonomiczne w ujęciu dynamicznym. Wzrost gospodarczy wyraźnie zmniejsza ryzyko konfliktu, natomiast recesja wpływa na jego zwiększenie, co jest szczególnie charakterystyczne dla społeczeństw doświadczających załamania gospodarczego, będącego chociażby konsekwencją wdrażania trudnych reform związanych z transformacją. Także zdaniem T. R. Gurra i W. H. Moore'a (za: Humphreys, 2003, s. 2–3) nierówności na płaszczyźnie ekonomicznej stanowią istotne uwarunkowanie napięć społecznych, prowadzące do mobilizacji poszczególnych grup społecznych w celu ochrony ich interesów. I chociaż trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy nierówności społeczne mogą stanowić przyczynę konfliktów zbrojnych, z całą pewnością stanowią one ważne uwarunkowanie zwiększające ryzyko ich wystąpienia.

W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę na co najmniej kilka powiązań pomiędzy kwestią sprawowania kontroli nad surowcami naturalnymi a możliwością wybuchu konfliktu oraz długością jego trwania (Humphreys, 2005, s. 508–537). Warto wskazać na trzy spośród nich.

Po pierwsze, koncentracja zasobów naturalnych w określonym regionie państwa, zamieszkiwanym przez grupę społeczną (etniczną) niezadowoloną ze swej sytuacji może stać się podstawą przekonania, że secesja okaże się opłacalna, a nawet może być źródłem dobrobytu. Po drugie, kontrola nad zasobami naturalnymi może być źródłem finansowania działań zbrojnych prowadzonych przez powstańców, a tym samym znacznie zwiększać szanse ich powodzenia w sytuacji, w której sam konflikt ma zupełnie inne, tj. pozaekonomiczne podłoże. I wreszcie, po trzecie, istnienie zasobów naturalnych może być zachętą dla aktorów zewnętrznych – tzn. innych państw lub korporacji – do inspirowania konfliktów, angażowania się w nie, czy też wspierania jednej z jego stron (Humphreys, 2003, s. 4–5).

Ważnym polem badań jest również związek pomiędzy ryzykiem wybuchu konfliktu a współzależnościami gospodarczymi. Monteskiusz stwierdził, iż „pokój jest naturalną konsekwencją (efektem) handlu” (za: Levy, 1998, s. 149). Tezę tę wsparli tacy klasyczni teoretycy ekonomii liberalnej, jak E. Smith i D. Ricardo, argumentując, iż systemy kapitalistyczne oraz swobodna wymiana towarów na rynku międzynarodowym stanowią najlepszą gwarancję pokoju na świecie (Levy 1998, s. 149). Odnosząc tę kwestię do sytuacji wewnętrznej państwa wielonarodowościowego można stwierdzić, iż istnienie rozwiniętej sieci powiązań gospodarczych pomiędzy regionami zamieszkiwanymi przez przedstawicieli różnych narodowości stanowi istotny czynnik ograniczający ryzyko wybuchu konfliktu, natomiast ich brak może prowadzić do wystąpienia rywalizacji gospodarczej, która w pewnych warunkach może sprzyjać pojawieniu się i eskalacji konfliktu.

Współcześnie coraz mniej konfliktów posiada jednak swe źródła w sferze gospodarczej, a najważniejsze zagrożenie bezpieczeństwa światowego stanowią kwestie ideologiczne, będące najbardziej akcentowanym obszarem identyfikacyjnym na płaszczyźnie społeczno-kulturowej. Zdaniem F. G. Sanin oraz E. J. Wood (2014, s. 222–223) to właśnie ideologia, rozumiana jako zbiór idei i zobowiązań normatywnych, które motywują działania grup społecznych i stają się nośnikami tożsamości, powinna być rozpatrywana jako jedno z najważniejszych uwarunkowań konfliktów zbrojnych. Co więcej, czynnik ideologiczny w istotny sposób determinuje długość trwania i skalę przemocy. Ideologia pełni w tym zakresie dwojaką rolę. Po pierwsze, ideologia sama w sobie może stać się motywem konfliktu, o ile sam czynnik ideologiczny stanowi wystarczającą przesłankę dla jego zaistnienia. Po drugie, ma ona

wartość instrumentalną dla grup zbrojnych, jednocząc każdą ze stron konfliktu w spójną grupę, ustalając pierwszeństwo pomiędzy konkurencyjnymi celami oraz koordynując zaangażowanie cywilów (Sanin, Wood, 2014, s. 213).

Zdaniem Ch. Kaufmanna (1996, s. 65) ideologia bywa przyczyną konfliktów dwojakiego typu. Stanowi ona przesłankę dla wybuchu konfliktu ideologicznego z jednym wyjątkiem – ideologią nacjonalizmu (etnonacjonalizmu) – będącą przyczyną konfliktu etnicznego, bazującego przede wszystkim na kryterium etnicznym. S. N. Kalyvas i M. A. Kocher (2007, s. 185–186) zauważają, że zasadnicza różnica w przypadku obu typów konfliktów – pomijając kwestię charakteru samej ideologii – polega na tym, że w pierwszym mamy do czynienia z rywalizacją dwóch precyzyjnie zdefiniowanych, ekskluzywnych względem siebie grup, walczących nie tylko o zwycięstwo, ale również o przekonanie do siebie jak największej liczby ludności, natomiast w drugim – rywalizacją pomiędzy ściśle określoną, zdefiniowaną według kryterium etnicznego, a co za tym idzie, ograniczoną grupą społeczną a państwem.

Niewątpliwie każda grupa narodowa i etniczna jest również definiowana przez kompleks mitów i symboli oraz interpretację wspólnej historii, które spajają jej członków. Jak wskazuje R. Zenderowski, w tym zakresie szczególne znaczenie posiada tzw. pamięć zbiorowa, tworzona „na podstawie selektywnej recepcji materiału historycznego, który dodatkowo zostaje poddany obróbce ideologicznej” (Zenderowski, 2011, s. 162). W związku z tym im więcej wspomnień, symboli oraz mitów danej grupy etnicznej przedstawia drugą jako wroga, tym większe ryzyko wybuchu konfliktu. Za istotne uwarunkowania konfliktów należy więc uznać również mitologię grupową, która na poziomie wspólnotowym stanowi zarówno źródło motywacji, jak i usprawiedliwienia dla wrogości wobec innych.

Wzrost znaczenia tożsamości grupowej wśród najważniejszych przyczyn konfliktów odzwierciedlają również przemiany w samym charakterze współczesnych konfliktów. M. Pietraś (2006, s. 34) zauważa, iż napięcia na tym tle są główną przyczyną i motywem konfliktów niskiej intensywności. Podstawową wartością, którą próbują chronić i zachować ich strony jest zachowanie odrębności, to znaczy tożsamość grupy etnicznej. Jest to więc jakościowa zmiana w stosunku do konfliktów charakterystycznych dla klasycznego, westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych, w którym główną wartością w konfliktach było terytorium i panowanie nad nim. Również zdaniem M. Kaldor (2013, s. 2), współ-

czesne konflikty motywowane są dążeniem do ochrony tożsamości grupowej, w tym etnicznej, religijnej lub plemienną, w przeciwieństwie do „starych wojen”, motywowanych czynnikami geopolitycznymi i ideologicznymi. Wzrostu znaczenia czynnika tożsamościowego dopatruje się ona w nowych technologiach komunikacyjnych, procesach migracyjnych oraz erozji takich ideologii, jak socjalizm i nacjonalizm postkolonialny. Jej zdaniem mobilizacja polityczna wokół kwestii tożsamości jest jednak raczej celem wojny, a nie jej instrumentem, tak jak to miało miejsce w przypadku wojen klasycznych.

Kolejnym obszarem sfery społeczno-kulturowej o silnym podłożu emocjonalnym jest religia, będąca niezwykle istotnym składnikiem tożsamości. Znaczna rola w podtrzymywaniu świadomości czyni z więzi religijnej ważny element w relacjach wewnątrzgrupowych, spajając je również w sytuacjach konfliktowych. Jednakże sam czynnik religijny jest równie istotnym składnikiem przyczynowym konfliktu, który co prawda nie występuje samodzielnie, lecz w powiązaniu z nierównościami politycznymi czy też ekonomicznymi (Stankiewicz, 2008, s. 48–49). Zdaniem J. Focha (1999, s. 456–457) można zauważyć, że obok dyskryminacji na płaszczyźnie politycznej, ekonomicznej oraz społecznej, istotnym uwarunkowaniem dla zaistnienia konfliktu może okazać się również dyskryminacja religijna. Jest to czynnik tym ważniejszy, iż religia posiada spory potencjał w zakresie integrowania, tzn. budowania poczucia wspólnoty oraz mobilizowania danej grupy społecznej do podejmowania określonych działań, w tym protestów i walk. Jednocześnie J. Fox zauważa, że wykorzystanie legitymacji religijnej może wzmacniać wzrost pretensji i animozji na płaszczyźnie ekonomicznej, politycznej i społecznej oraz mobilizacji grupowej, bez względu na ich pierwotną przyczynę. J. Fox (2004, s. 727–729) udowadnia jednocześnie, że sam czynnik religijny nie jest w stanie przesądzić o wybuchu konfliktu. Ma on znaczenie jedynie w powiązaniu z nacjonalizmem. Tym samym zdaniem tego autora podstawową przyczyną konfliktów jest właśnie nacjonalizm, a religia pełni rolę czynnika zaostrzającego charakter konfliktów. Znaczenie religii jest więc niezwykle istotne. Nie jest ona jednak czynnikiem inicjującym, ale wzmacniającym konflikty etnopolityczne (Zenderowski, 2014, s. 58).

Konflikty etnopolityczne posiadają również swoje źródło w sferze politycznej. Zdaniem N. Sambanisa (2001, s. 280), teorie bazujące na roli instytucji politycznych oraz teorie neoliberalne stanowią znacznie lepsze wyjaśnienie wybuchu konfliktów etnicznych, niż teorie bazujące

na kwestiach ekonomicznych. A. Baird (1999, s. 3) sugeruje, że wbrew powszechnej opinii napięcia międzygrupowe, w tym międzyetniczne, nie narastają w czasie transformacji gospodarczej, a właśnie politycznej, zwłaszcza w sytuacji, w której dochodzi do transferu władzy.

Zgodnie ze Strategią Amerykańskiej Agencji ds. Rozwoju Międzynarodowego wobec konfliktów w Europie Wschodniej oraz Euroazji, źródeł konfliktów należy upatrywać przede wszystkim w braku demokracji oraz nieefektywności systemów politycznych w zakresie gwarantowania i zapewniania społeczeństwu odpowiedniego zakresu praw i wolności. Obywatele państw demokratycznych nie dążą do wojny, ponieważ w ramach systemu funkcjonują odpowiednie mechanizmy, pozwalające im wyrażać swój sprzeciw w sposób pokojowy. Ryzyko wybuchu konfliktu rośnie bowiem w sytuacji, w której grupy społeczne nie posiadają odpowiednich kanałów zgłaszania swoich oczekiwań i żądań w zakresie równego dostępu do dóbr (USAID, 2002, s. 1). Również zdaniem S. Riggsa (1995, s. 375) należy uznać, iż skuteczne systemy rządów konstytucyjnych, w których władza jest realizowana w sposób odpowiedzialny i efektywny, stanowią jedyną nadzieję na to, że konflikty etniczne i narodowościowe zostaną zastąpione przez pokojową rywalizację grup etnicznych na gruncie politycznym. R. Rummel (1995, s. 457–479) udowodnił bowiem, że demokracje są wyraźnie mniej skłonne nie tylko do prowadzenia wojen między sobą, ale do prowadzenia wojen w ogóle.

Niezwykłe cenne uzupełnienie do tych ustaleń wnieśli H. Hegre, T. Ellingsen, S. Gates i N. P. Gleditsch (2001, s. 43–44), wskazując na zróżnicowany stopień skłonności do konfliktu wewnętrznego w przypadku różnych typów demokracji. Udowodnili oni, że państwami, które mają największe skłonności do wybuchu konfliktów wewnętrznych, są państwa nie w pełni demokratyczne oraz nie w pełni autokratyczne. Ich zdaniem szczególne zagrożenie dla pokoju niesie okres transformacji ustrojowej. Istnieje kilka wyjaśnień tego zjawiska. Zgodnie z pierwszym w sytuacji, w której dochodzi do transferu władzy w ramach transformacji ustrojowej (np. przejścia od komunizmu w kierunku demokracji liberalnej), etnonacjonalizm oraz towarzyszące mu napięcia na tle narodowościowym wykorzystywane są przez elitę polityczną w celu zdystansowania się od starego reżimu. Zgodnie z innym wyjaśnieniem, w okresie transformacji, w którym instytucje polityczne dotychczas kanalizujące sprzeczności społeczne przestają istnieć, konflikt nie znajduje pokojowej ścieżki rozwoju w ramach systemu, ewoluując

w kierunku wybuchu przemocy. I wreszcie zgodnie z trzecim wyjaśnieniem, poprzez likwidację oraz delegitymizację instytucji oraz ideologii używanych w przeszłości w celu mobilizacji społecznej, nowe, wschodzące elity polityczne zmuszone są do wykorzystywania etniczności jako jedyne go dostępnego im narzędzia mobilizacji politycznej (Baird, 1999, s. 3; Ghebali, 1999, s. 264).

P. Wallenstein (2002, s. 72–74) podkreśla jednak, iż równie istotną przesłanką dla zaistnienia konfliktów wewnętrznych jest spór dotyczący stopnia samodzielności w zakresie kontroli, tj. sprawowania władzy na określonym terytorium. Mając na uwadze znaczenie terytorium dla istnienia i funkcjonowania państw, dążenie do utrzymania istniejących granic państwowych staje się priorytetem każdego podmiotu stosunków międzynarodowych. Z tego samego względu kwestia zachowania integralności terytorialnej posiada kluczowe znaczenie w polityce wewnętrznej państw, wobec czego próby separatyzmu spotykają się najczęściej ze zdecydowaną reakcją władz centralnych.

T. R. Gurr (1970, s. 22–24) udowodnił, że wojny domowe są bardziej prawdopodobne w państwach, w których jedna grupa etniczna jest dyskryminowana politycznie (a w związku z tym również ekonomicznie lub kulturalnie) przez grupę sprawującą władzę. Wpływ na to ma tak zwane zjawisko deprivacji relatywnej, oznaczającej niezgodność pomiędzy obecnym (obiektywnym) i pożądanym (subiektywnym) dostępem do dóbr ekonomicznych oraz instytucji politycznych. Do podobnych wniosków doszedł N. Sambanis (2001, s. 280–281) z Banku Światowego zaznaczając jednak, iż w przypadku konfliktów o podłożu etnicznym znacznie większe znaczenie posiada kwestia dostępu do instytucji politycznych, niż dóbr ekonomicznych.

E. K. Denny oraz B. F. Walter (2014, s. 203) zauważają, że we współczesnym świecie wpływy polityczne w wielu przypadkach wciąż przebiegają wzdłuż podziału etnicznego. Ich zdaniem podział taki może być wynikiem praktyk kolonialnych, faworyzujących konkretną grupę etniczną. Po drugie, może on być wynikiem praktyk imperialistycznych (tak jak to miało miejsce w ZSRR), w którym „tytułarne” grupy etniczne były w wielu sferach życia społecznego faworyzowane. Może on również być konsekwencją historycznych procesów demograficznych, przez co najliczniejsza grupa etniczna była w stanie skonsolidować w swoich rękach władzę w momencie budowy państwa. Wreszcie, podział ten może być wynikiem zmian granic państwowych, będących następstwem zwycięstwa lub porażki w trakcie wojny.

Nierzadko konflikty motywowane są sprzeciwem mniejszości wobec zjawiska etnokracji, które pozostaje ściśle związane z procesem etniczacji ustroju politycznego, rozumianym za A. Wierzbickim (2010, s. 123) jako proces zawłaszczania struktur państwowych przez określoną wspólnotę etniczną. W tym kontekście warto się jednak zastanowić dlaczego autonomia terytorialna, uznawana powszechnie za skuteczny mechanizm organizacji państwa, a jednocześnie rozwiązywania konfliktów w państwach wielonarodowościowych, nie jest w stanie zaspokoić potrzeb wielu narodowości oraz grup etnicznych? Szukając odpowiedzi na to pytanie S. E. Cornell (2002, s. 20) udowodnił, że w połączeniu z innymi czynnikami istnienie autonomii terytorialnej znacznie zwiększa ryzyko wybuchu konfliktu. Według niego istnieją dwa warianty, w których instytucja autonomii regionalnej może być pojmowana jako instrument prowadzący do secesji. Po pierwsze, dzieje się tak ze względu na instytucjonalizację i promocję odrębnej tożsamości grupy tytularnej, zwiększającej motywację grupy i jej skłonność do działania, po drugie zaś – poprzez utworzenie własnych, odrębnych instytucji politycznych, wydatnie zwiększają się możliwości danej grupy do działania (Cornell, 2002, s. 15–16). Omawiając tę kwestię należy zwrócić również uwagę na zjawisko subetnokratyzmu, które także charakteryzuje się znacznym potencjałem konfliktogennym. Jak pisze T. Bodio (2010, s. 228–229), brak właściwej reprezentacji etnicznej w regionalnych i lokalnych elitach władzy może skutkować tendencjami separatystycznymi, a tym samym prowadzić nawet do wojny domowej i ewentualnego rozpadu państwa. Na koniec warto dodać, iż w przeciwieństwie do pozostałych płaszczyzn uwarunkowań konfliktów, które dotyczą w większej mierze grup społecznych, niż ich liderów, konflikty determinowane czynnikami politycznymi stanowią przede wszystkim konsekwencję mobilizacji i antagonizacji elit politycznych.

Na podstawie przeprowadzonych rozważań możliwe jest wypracowanie syntetycznego katalogu uwarunkowań współczesnych konfliktów etnopolitycznych w wymiarze historycznym, etniczno-demograficznym, społeczno-ekonomicznym, społeczno-kulturowym i politycznym, w których główną osią podziału stron pozostają różnice na płaszczyźnie etnicznej i narodowościowej, pozwalającego na kompleksową analizę czynników leżących u źródeł ewolucji sytuacji konfliktowych w państwach wielonarodowościowych (rys. 1).

UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE			
Historyczna ewolucja sprzeczności interesów o charakterze:			
• terytorialnym i ludnościowym	• społeczno-ekonomicznym	• społeczno-kulturowym	• politycznym
UWARUNKOWANIA ETNICZNO-DEMOGRAFICZNE <ul style="list-style-type: none"> • złożona struktura etniczna obszaru (stan) • dynamiczne przemiany etniczno-demograficzne prowadzące do zachwiania równowagi etnoterytorialnej (proces) 	UWARUNKOWANIA SPOŁECZNO-EKONOMICZNE <ul style="list-style-type: none"> • niski poziom rozwoju gospodarczego • recesja gospodarcza • wysoki poziom nierówności społecznych na płaszczyźnie ekonomicznej • dostępność zasobów naturalnych • niski poziom powiązań gospodarczych 	UWARUNKOWANIA SPOŁECZNO-KULTUROWE <ul style="list-style-type: none"> • ideologia (nacjonalizm i etnonacjonalizm) • sprzeczna interpretacja historii zapisana w pamięci zbiorowej • wrogie mitologie grupowe • tożsamość narodu (poczucie zagrożenia i chęć ochrony) • zróżnicowanie religijne • dyskryminacja religijna 	UWARUNKOWANIA POLITYCZNE <ul style="list-style-type: none"> • brak demokracji • transformacja polityczna (proces) • etnokracja, etniczacja ustroju politycznego • brak autonomii terytorialnej • dążenia niepodległościowe, separatystyczne i irredentystyczne mniejszości

Rys. 1. Uwarunkowania konfliktów etnopolitycznych w państwach wielonarodowościowych

Źródło: Opracowanie własne.

Uwagi końcowe

Bardzo rzadko zdarza się, żeby u podstaw konfliktu leżała wyłącznie jedna przyczyna. Z reguły mamy do czynienia z całym kompleksem uwarunkowań i przyczyn, które w mniejszym lub większym stopniu przesądzają o antagonizacji stron oraz wybuchu konfliktu. Najczęściej do wybuchu konfliktu dochodzi w wyniku splotu uwarunkowań i przyczyn o charakterze historycznym, religijnym, etnicznym, terytorialnym, politycznym, czy też związanym z rywalizacją o dominację ekonomiczną. Złożoność uwarunkowań konfliktów sprawia przy tym, że trudno jest precyzyjnie określić oraz nadać pierwszeństwo któremukolwiek z nich. Dla konfliktów etnopolitycznych w państwach wielonarodowościowych charakterystyczne jest to, że każda z zarysowanych powyżej

plaszczyzn możliwego antagonizmu dzieli grupy społeczne według kryterium etnicznego. Występująca w wielu państwach niejednorodność etniczna sprawia, że kwestie pamięci historycznej, tożsamości, religii, dostępu do dóbr i zasobów ekonomicznych, czy też wpływu na działalność instytucji państwowych nabiera wyraźnego charakteru politycznego, istotnie zwiększając ryzyko wybuchu konfliktu społecznego. Nie oznacza to jednak, że państwa polietniczne skazane są na erupcję konfliktów zbrojnych. W tym względzie kluczowe znaczenie posiada kwestia skutecznego zarządzania konfliktami, powiązana z wypracowaniem odpowiednich mechanizmów pozwalających mniejszościom na udział w sprawowaniu władzy oraz zachowanie wpływu na kształt i kierunek procesów politycznych, gospodarczych i społecznych zachodzących w państwie.

Bibliografia

- Baird A. (1999), *An Atmosphere of Reconciliation – A Theory of Resolving Ethnic Conflicts Based on the Transcaucasian Conflicts*, "The Online Journal of Peace and Conflict Resolution", issue 2.4.
- Blagojevic B. (2009), *Causes of Ethnic Conflicts: A Conceptual Framework*, "Journal of Global Change and Governance", vol. III, no. 1.
- Bodio T. (2010), *Etnokracja w Azji Centralnej*, w: *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, red. T. Bodio, W. Jakubowski, t. 2, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
- Chałupczak H., Browarek T. (1998), *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Cornell S. E. (2002), *Autonomy and Conflict. Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia*, Uppsala University, Uppsala 2002.
- Denny E. K., Walter B. F. (2014), *Ethnicity and Civil War*, "Journal of Peace Research", vol. 51(2).
- Fox J. (1999), *Towards a Dynamic Theory of Ethno-religious Conflict*, "Nations and Nationalism", vol. 5, no. 4.
- Fox J. (2004), *The Rise of Religious Nationalism and Conflict: Ethnic Conflict and the Revolutionary Wars, 1945–2001*, "Journal of Peace Research", vol. 41, no. 6.
- Ghebali V. Y. (1999), *Ethnicity in International Conflicts. Revisiting an Elusive Issue*, w: *Towards the 21st Century. Trends in Post Cold-War International Security Policy*, red. K.R. Spillmann, A. Wenger, "Studies in Contemporary History and Security Policy", vol. 4.
- Gurr T. R. (1970), *Why Men Rebel*, Princeton University Press, Princeton.

- Hague W., Ellingsen T. (1998), *Beyond Environmental Scarcity: Casual Pathways to Conflict*, "Journal of Peace Research", vol. 35, no. 3.
- Hegre H., Ellingsen T., Gates S., Gleditsch N. P. (2001), *Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816–1992*, "American Political Science Review", vol. 95, no. 1.
- Horowitz D. L. (1998), *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*, <http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/84797-1251813753820/6415739-1251813951236/horowitz.pdf>, 11.09.2017.
- Humphreys M. (2003), *Economics and Violent Conflict*, http://www2.unicef.org/socialpolicy/files/Economics_and_Violent_Conflict.pdf, 14.09.2017.
- Humphreys M. (2005), *Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution. Uncovering the Mechanisms*, "Journal of Conflict Resolution", vol. 49, no. 4.
- Jenne E. K., Saideman S. M., Lowe W. (2007), *Separatism as a Bargaining Posture: The Role of Leverage in Minority Radicalization*, "Journal of Peace Research", vol. 44, no. 5.
- Kaldor M. (2013), *In Defence of New Wars*, "Stability", 2(1): 4, <http://dx.doi.org/10.5334/sta.at>, 15.09.2017.
- Kalyvas S. N., Kocher M. A. (2007), *Ethnic Cleavages and Irregular War: Iraq and Vietnam*, "Politics&Society", vol. 35, no. 2.
- Kaufmann Ch. (1996), *Intervention in Ethnic and Ideological Civil Wars: Why One Can Be Done and the Other Can't*, "Security Studies", vol. 6, no. 1.
- Kwaśniewski K. (1994), *Konflikty etniczne*, „Sprawy narodowościowe. Seria nowa”, t. 3, z. 1.
- Levy J. S. (1998), *The Causes of War and the Conditions of Peace*, „Annual Review of Political Science”.
- Malendowski W. (2004), *Spory i konflikty międzynarodowe*, w: *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, C. Mojsiewicz, Atla 2, Wrocław.
- Pietraś M. (2006), *Istota i specyfika konfliktu niskiej intensywności*, w: *Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu*, red. M. Celewicz, J. Kłoczowski, M. Pietraś, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin.
- Polak A., Paździorek P. (2011), *Wojna, konflikt, kryzys*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Riggs S. W. (1995), *Ethnonational Rebellions and Viable Constitutionalism*, "International Political Science Review", vol. 16, no. 4.
- Rummel R. (1995), *Democracies ARE Less Warlike Than Other Regimes*, "European Journal of International Relations", no. 1.
- Sambanis N. (2001), *Do Ethnic and Non-Ethnic Conflicts Have the Same Causes?: A Theoretical and Empirical Inquiry*, "The Journal of Conflict Resolution", vol. 45, no. 3.
- Sanin F. G., Wood E. J. (2014), *Ideology and Civil War: Instrumental Adoption and Beyond*, "Journal of Peace Research", vol. 51(2).

- Slack J. A., Doyon R. R. (2001), *Population Dynamics and Susceptibility for Ethnic Conflict: The Case of Bosnia and Herzegovina*, "Journal of Peace Research", vol. 38, no. 2.
- Stankiewicz W. M. (2008), *Konflikt jako zjawisko integrujące i dezintegrujące oblicze współczesnego świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Toft M. D. (2014), *Territory and War*, "Journal of Peace Research", vol. 51(2).
- USAID (2002), *A Strategy Addressing Conflicts in Eastern Europe and Eurasia*, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdabx615.pdf, 20.09.2017.
- Wallensteen P. (2002), *Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System*, Sage, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Wierzbicki A. (2014), *Etniczność i narody w Europie i Azji Centralnej. Perspektywa teoretyczna i egzemplifikacyjna*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa.
- Wierzbicki A. (2010), *Przywództwo i elity krajów WNP w perspektywie badań etnopolitycznych*, w: *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań*, red. T. Bodio, t. I, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
- Zenderowski R. (2011), *Pamięć i tożsamość narodowa*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne”, vol. 28.
- Zenderowski R. (2012), *Religia, etnonacjonalizm i tożsamość narodowa: powiązania i modele relacji (ujęcie teoretyczne)*, w: *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Instytut Politologii UKSW, Warszawa.
- Zenderowski R., Pieńkowski J. (2014), *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Zagadnienia teoretyczne*, Elipsa, Warszawa.
- Антонюк О. В. (2005), *Основи етнополітики*, Міжрегіональна Академія Управління Персоналом, Київ.
- Тишков В. (1993), *О природе этнического конфликта*, „Свободная мысль”, № 4, с. 4–5
- Тишков В. (1997), *Очерки теории и политики этничности в России*, Русский мир, Москва.

Determinants of ethnopolitical conflicts in multiethnic states

Summary

The importance of ethnicity in many areas of contemporary political and social life is increasing rather than decreasing. Ethnicity still remains an important source of conflicts in the internal politics of states, often leading to the outbreak of armed conflicts. This article attempts to conceptualize the conditions of modern ethnopolitical

conflicts in which ethnic differences lie at the heart of the division between the parties in its historical, ethno-demographic, socio-economic, socio-cultural and political dimensions.

Key words: ethnopolitical conflict, determinants of the conflicts, conflicts in multi-ethnic states